

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

УМБЕРТО ЕКО

ТАЄМНИЧЕ ПОЛУМ'Я ЦАРИЦІ ЛОАНИ

Ілюстрований роман

Харків
«ФОЛІО»
2024

1. НАЙЛЮТІШИЙ МІСЯЦЬ¹

— А як же вас звати?

— Чекайте, крутиться на язиці...

Так усе почалося.

Я неначе прокинувся після тривалого сну, хоча й досі висів у молочнистій сіровині. Одначе я не прокинувся, а бачив сон. То було дивне марево, без жодного образу, заповнене лише звуками. Немов я не бачив, а чув голоси, які навчали мене, що я мав побачити. Вони казали мені, що я досі нічого не бачив, хіба що куриво уздовж каналів, де розчинялись обриси пейзажу. Брюгге, я у Брюгге, кажу, та хіба я був колись у мертвому Брюгге? *Де туман гойдається поміж вез, як ладан з ведінь? Місто сіре і скрушне, мов могила, уквітчана хризантемами, де мряка гобеленом спадає з фасадів. Душа моя висушувала віконця трамвайів, щоб потім потонути у плинному тумані ліхтарів. Імла, сестра моя цнотлива...*²

Щільна, непроглядна імла, що огортала галас навкруги і здіймала примарні образи...³ Врешті я опинявся у безкрайї прірві і бачив, як здійснюлася невимовно височезна постать, закутана в саван, зі сліпучо-білим, як незайманий сніг, обличчям. *Мене звать Артур Гордон Пім.*

*Я жував туман...*⁴ *Примари проминали, ледь торкаючись мене, і розчинялися. Немов даремні вогники на кладовищі, вдалечині миготіли ліхтарі...*

¹ Вираз взято з початку поеми «Безплідна земля» Томаса Стернза Еліота (1888—1965).

² «Мертвий Брюгге» — назва роману бельгійського письменника Жоржа Роденбаха (1855—1898). Далі наводяться дві цитати з того ж автора.

³ Цитується спочатку остання, а потім перша фраза з «Повісті про пригоди Артура Гордона Піма» Едгара Аллана По (1809—1849).

⁴ *Я жував туман...* — з ліричного циклу «Ноктюрн. Коментарі до сутінків» Габріеле Д'Аннунціо (1863—1938) — італійського поета, письменника й драматурга.

Хтось безшумно наближається до мене, немов босоніж, йде без підборів, черевиків, сандалій; штих поволоки торкається моєї щоки, ватага випивак горлає десь унизу, на краєчку порома. Порома? Це не я кажу «порома». Це голоси.

Туман тихо прослизав на маленьких котячих лапках...¹ Лишився тільки туман, мов світ розчинився у ньому.

Поза тим, розплющуючи очі, я щораз неначе бачив спалахи. Чув голо- си: «Пані, насправді це зовсім не кома... Ні, на бога, не зважайте на рівні покази енцефалограми. Реакційної здатності не втрачено...»

Хтось направляв мені у вічі промінь світла, але потому знов було тем- но. Чув, як десь мене вкололи голкою. «От бачите, руховий рефлекс є».

Мегре йшов у такому густому тумані, що не видно було, куди ступати². Туман переповнений людськими створіннями, він кишить насиченим і таємничим життям. Мегре? Елементарно, любий Ватсоне, як десять ма- леньких індіанців, а собака Баскервілів схороняється у тумані.

Багато незвичайних явищ указують на те, що ми входимо в невідому область океану, де відбуваються справжні чудеса. На південному обрії час- то виникає широка смуга світло-сірої пари, яка то шугає стовпами вгору, то швидко переміщується зі сходу на захід або з заходу на схід, то знову розтягується в рівне пасмо — одне слово, постійно змінює обриси та бар- ви і цим дуже нагадує північне полярне сяйво... Потім нас затягнуло у пащу вододверті, де розійшилася страшизна безодня, готова нас проковтнути.

Я чув, як навколо балакають люди, хотів заволати, сповіщаючи їх, що я тут. Навколо стояв неугавний галас, мов мене заковтнули гострозубі парубоцькі машини³. Я був у виправному таборі. У голові було так важко, немов на мене нап'яли залізну маску. Здавалось, я бачив блакитне світло.

— У нього асиметрія зіниць.

Мої думки були уривчастими, безсумнівно, я приходив до тями, про- те не міг поворухнутися. Аби лишень я міг повернутися до тями. Я знову заснув? На кілька годин, діб, століть?

Знову все заволокло туманом, голоси у тумані, про туман. *Seltsam, im Nebel zu wandern!*⁴ Якою це мовою? Здавалось, я пливу морем, я відчував, що берег десь поряд, та ніяк не міг його дістатися. Ніхто мене не бачив, і мене відносило відпливом.

¹ Перші рядки поеми «Туман» американського поета Карла Сандбурга (1878—1967).

² *Мегре йшов у такому густому тумані...* — Жорж Сіменон (1903—1989), «Порт туманів».

³ *Парубоцькі машини* — вираз, який часто вживали французькі сюрреалісти.

⁴ Рядок з однойменного вірша Германа Гессе «Як дивно блукати в тумані».

Благаю, скажіть мені щось, прошу, торкніться мене. Я відчув на чолі чийось руку. Яке полегшення. Знову хтось заговорив:

— Пані, траплялися випадки, коли пацієнти раптом приходять до тям і на власних ногах йдуть геть.

Хтось надокучав мені неугавним світлом, дзенькаючи камертоном. Я почувався так, ніби мені під носа тицьнули баночку з гірчицею, а потім зубчик часнику. *Земля пахне грибами*¹.

Знову чийсь голоси, але цього разу зсередини: довгі стогони пароплава, химерні попи у поволоці, що присліпом простують підтюпцем до Сан-Мікеле ін Боско².

*Небо з попелу*³. Поволока здіймається за річкою, поволока йде проти течії, туман кусає руки маленької продавчині сірників⁴. Перехожі, що йдуть через мости із Собачого острова⁵, дивляться на бридко-нависле затягнуте імлюю небо, самі огорнені туманом, неначе у повітряній кулі, що закутана у безпросвітний коричневий туман; за ним така неслася плетениця померлих душ, що я їй не уявляв, як стільки встигло смерті причаститься⁶. *Смердить вокзалом і кіптявою*⁷.

Знову світло, цього разу м'якше. Мені здалося, що крізь туман я розчув звуки шотландської волинки, котрі несе луною у вересовому гаю⁸.

Можливо, я знову надовго заснув. Потім просвітлення. Здавалося, що я пливу у скляниці води з анісовою настоянкою⁹.

Він стояв переді мною, навіть попри те, що видавався тінню. У голові все плуталося, немов я прокинувся з перепою. Гадаю, я насилу щось про-

¹ *Земля пахне грибами...* — рядок з першого вірша циклу «Цілунок мерця» з книги «Тамариски» італійського поета Джованні Пасколі (1855—1912).

² *...химерні попи у поволоці, що присліпом простують підтюпцем до Сан-Мікеле ін Боско.* — З вірша з циклу «Осінній щоденник» Джованні Пасколі.

³ *Небо з попелу* — перший рядок вірша «Поле» Федеріко Гарсія Лорки (1898—1936).

⁴ *Поволока здіймається за річкою...* — Чарльз Дікенс (1812—1870), «Холодний дім».

⁵ *Перехожі, що йдуть через мости із Собачого острова...* — посилання на поему Т. С. Еліота «Безплідна земля». Собачий острів знаходиться у східній частині Лондона.

⁶ *...за ним така неслася плетениця померлих душ, що я їй не уявляв, як стільки встигло смерті причаститься...* — цитата з «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі (1265—1321) («Пекло», III, 55, пер. Є. Дроб'язка).

⁷ *Смердить вокзалом і кіптявою* — з твору італійської письменниці Наталії Гінзбург (1916—1991) «Маленькі чесноти».

⁸ *Мені здалося, що крізь туман я розчув звуки...* — Гюстав Флобер (1821—1880), «Мадам Боварі».

⁹ *...я пливу у скляниці води з анісовою настоянкою.* — Цитата з пісні відомого італійського співака і композитора Паоло Конте.

бурмотів, мов тієї хвилини вперше заговорив: «*posco reposco flagito*»¹ керуються інфінітивом майбутнього часу? «*Cuius regio, ejus religio*»² — «Чия земля, того і віра»... Це Аугсбурзький мир чи Празька дефенестрація?³ І далі: «На апеннінській ділянці швидкісного автобану «Північ—Південь», а також від Ронкобілачіо до Барберіно дель Муджелло⁴ все затягло туманами...»

Він поблажливо посміхнувся: «Тепер розплющіть-но гарненько очі й спробуйте роздивитися навкруги. Розумієте, де ми?» Тепер я міг його роздивитися краще. Він був зодягнений у сорочку — як-бо ж то, чекайте, — білу. Я оглядівся і зміг поворушити головою: кімната була простою й чистою, вбрана кількома меблями світлих кольорів, я лежав у ліжку, а з руки у мене стирчала голка. Крізь зачинені жалюзі у кімнату заглядали сонячні промінчики, *за вікном у повітрі грає весна, торжествуючи на полях і в хмарах*⁵. Я прошепотів:

— Ми у лікарні, а ви... ви лікар. Зі мною трапилося нещастя?

— Так, трапилося, поясну потім. Та наразі ви вже при тямі. Тримайтеся. Мене звуть лікар Іратароло. Вибачте, я поставлю вам кілька незручних питань. Скажіть, що це, скільки пальців?

— То — долоня, а то — пальці. Їх чотири. Чотири, так?

— Звісно. А скільки буде шість по шість?

— Безперечно, що тридцять шість. — Думки в голові гримкотіли, хоч приходили самі по собі: — Сума квадратів катетів дорівнює квадрату гіпотенузи.

— Дивовижно. Як я пам'ятаю, це теорема Піфагора, хоч у школі з математики я мав трійку.

¹ «*posco reposco flagito*» (лат.) — вимагати, просити.

² «*Cuius regio, ejus religio*» (лат.). За умовами Аугсбурзького релігійного миру 1555 року між протестантськими князями Німеччини та імператором Карлом V Габсбургом встановлювалась незалежність німецьких князів у релігійних питаннях, а також затверджено за ними право визначати релігію своїх підданих, згідно з принципом «*cuius regio, ejus religio*» — «чия влада, того і віра».

³ *Празька дефенестрація* (від лат. *de fenestra*, «через вікно» — акт викидання когонебудь з вікна) — під такою назвою відомі дві події в історії Чехії: 1419-го та 1618 років. Обидві стали приводом до тривалих конфліктів у Чехії й сусідніх країнах. У першому випадку радикальні гусити вбили сімох членів міської ради, що призвело до початку так званих Гуситських війн. 23 травня 1618 року група дворян-протестантів викинула з високого вікна у Празькому граді імперських намісників. Ця подія стала початком Тридцятилітньої війни між габсбурзькою та антигабсбурзькою коаліцією за домінування на європейському континенті.

⁴ Місцевість у Тоскані, відома частими туманами.

⁵ ...*за вікном у повітрі грає весна...* — рядок з вірша «Самотній горобець» відомого італійського поета-романтика Джакомо Леопарді (1799—1837).

— Піфагора Самосського. Основи евклідової геометрії. Розпочали самотність паралельних прямих, котрі ніколи не перетинаються.

— Як видається, ваша пам'ять у чудовому стані. До слова, а як же вас звати?

Осьдечки я завагався. Ім'я крутилося мені на язичі. За мить я якнайпереконливіше відповів:

— Моє ім'я — Артур Гордон Пім.

— Ні, вас не так кличуть.

— Звісно, Гордоном Пімом звали когось іншого. Він пішов геть і більше не повернувся.

Я силкувався дійти згоди з лікарем.

— Кличте мене... Ізмаїлом?¹

— Ні, вас звать не Ізмаїл. Ну ж бо, напружтеся.

Однісіньке слівце. Наче в'їхати в стіну. Згадати Евкліда чи Ізмаїла мені було так само легко, як сказати «котилася торба з великого горба, а в тій торбі...» Але вимовити власне ім'я було все одно, що обернутися назад і — отакої, перед очима — стіна. Але ні, не стіна, намагався пояснити я лікареві:

— Жодних виразних завад, але щось подібне до блукання в тумані.

— Розкажіть, у якому тумані? — спитав.

— *У мжичці, кілким пагорбом здійсмається туман, під повівом містралю біліє шумуючи море...*² В якому тумані?

— Не збивайте мене з пантелику, я звичайнісінький лікар. Крім того, за вікном квітень, тож я не можу вам показати туман. Сьогодні 25 квітня.

— *Квітень — найлютіший місяць.*

— Я не надто начитаний, та, гадаю, це цитата. До слова, можна було б ще додати, що сьогодні День визволення³. Знаєте, який нині рік?

— Безперечно, Америку вже відкрили...

— Не пригадаєте коїсь дати до... до того, як ви прийшли до тям?

— Будь-яку? Тисяча дев'ятсот сорок п'ятий рік — закінчення Другої світової війни.

— Далеченько. Ні, наразі 25 квітня 1991 року. Якщо не помиляюся, ви народилися 1931-го, тож вам уже майже шістьдесят.

¹ *Кличте мене Ізмаїл.* — Перший рядок роману Германа Мелвілла (1819—1891) «Мобі Дік».

² *У мжичці, кілким пагорбом здійсмається туман* — рядок з вірша «Сан-Мартіно», видатного італійського поета, лауреата Нобелівської премії з літератури 1907 року Джозуе Кардуччі (1835—1907).

³ 25 квітня 1943 року Беніто Муссоліні втік з Мілана у напрямку швейцарського кордону. Нині 25 квітня — державне свято в Італії.

— П'ятдесят дев'ять з половиною, якщо точно.

— Щодо математичних здібностей — усе просто фантастично. Бачите, з вами трапився, як би то мовити, нещасний випадок. Але, вітаю, ви лишилися на цьому світі. Та, очевидно, дещо таки вийшло з ладу. Така собі легка ретроградна амнезія. Не переймайтеся, зазвичай такі явища довго не тривають. Якщо ваша ласка, дайте відповідь ще на кілька питань. Ви одружений?

— Це я вас мушу питати.

— Так, одружений з однією надзвичайно привітною пані на ім'я Паола. Вона ходила за вами вдень і вночі, і лишень учора я змусив її піти додому, інакше вона б упала замертво. Зараз, коли ви прокинулися, я покличу її, але спочатку маю її підготувати. А наразі треба зробити ще кілька тестів.

— А якщо я сплутаю її з капелюхом?

— Як це?

— Якщо чоловік сплутав дружину з капелюхом¹.

— А, у книжці Сакса. Відомий випадок. Бачу, ви продвинутий читач. Та це не про вас, інакше ви б уже вважали мене пічкою. Може, ви не впізнаєте її, але з капелюхом не сплутаєте. Повернімося до вашої особи. Вас звати Джамбатіста Бодоні². Це вам щось нагадує?

Наразі моя пам'ять ширяла, наче планер, поміж гір і долин до неозорого обрію.

— Джамбатіста Бодоні був відомим друкарем. Та я достеменно знаю, що це не я. Таким же штибом я міг бути Наполеоном, і це було б все одно, що Бодоні.

— А чому ви згадали Наполеона?

— Бо Бодоні жив у часи Наполеона, ну, приблизно. Наполеон Бонапарт народився на Корсиці, став Першим консулом, взяв шлюб із Жозефіною, став імператором, захопив пів-Європи, зазнав поразки під Ватерлоо, віддав Богові душу 5 травня 1821 року на острові Святої Єлени, *він стояв, немов непорушний, зітхнувши у передсмертний час*³.

— Мабуть, мені слід прийти до вас, прихопивши енциклопедію, та якщо мене не зраджує пам'ять, якраз вона ж бо у вас виняткова. Одначе ви пам'ятаєте все, окрім себе самого.

¹ Натяк на книжку англійського нейропсихолога Олівера Сакса (нар. 1933 р.) «Людина, що сплутала дружину з капелюхом».

² *Джамбатіста Бодоні* (1740—1813) — відомий п'ємонтський видавець, друкар, гравер, автор великої кількості шрифтів. До речі, Умберто Еко теж уродженець П'ємонту. «Бодоні» — відомий в Італії друкарський шрифт.

³ ...*він стояв, немов непорушний, зітхнувши у передсмертний час*. — Перший рядок з твору «П'яте травня» відомого італійського письменника й поета Алессандро Манзоні (1785 — 1873), що був написаний на смерть Наполеона.

— Це небезпечно?

— Відверто кажучи, не надто добре. Але ви не перший, з ким трапляється щось подібне. Будемо вас виплутувати.

Лікар попрохав підняти праву руку і торкнутися кінчика носа. Я чудово тямив, що таке «праворуч» і «ніс». Точнісінько в яблучко. Але відчуття було геть нове. Коли торкаєшся пальцем носа, відчуття таке, що маєш очі на вказівному пальці й дивишся у власне обличчя. Ніс у мене є. Ґратароло стукнув мене чимось на кшталт молоточка по коліну, а потім то там, то тут по ногах і ступнях. Лікарі перевіряють рефлекси. Здається, рефлекси були такими, як треба. Врешті, я став почуватися виснаженим і, мабуть, знову задрімав.

Я прокинувся на місці і пробурмотів, що почувуюся ніби на космічному кораблі, як у фільмах (Ґратароло спитав, у яких, я сказав, що в усіх підряд, а потім згадав «Стар Трек»). Вони робили незрозумілі мені речі приладами, яких я ніколи не бачив. Гадаю, вони заглядали мені в голову, на що я радо погоджувався, але, заколиханий легеньким шумовинням, час від часу засинав знову.

Пізніше (чи то наступної днини?), коли знову прийшов Ґратароло, я саме досліджував ліжко. Мацав простирадла, м'якенькі, гладесенькі, приємні на дотик; а ось ковдра була не такою приємною, бо ледь поколювала пучки на пальцях. Я обертався і бив рукою по подушці, насолоджуючись тим, як вона прогинається всередину. Я робив «шльоп-шльоп» і мав з того надзвичайну втіху. Лікар спитав, чи я спромігся встати з ліжка. З сестриччиною поміччю я встав і, попри те, що у мене голова йшла обертом, стояв на власних ногах. Відчуваючи, як ноги тиснуть на долівку, а очі зведені в небо. Отак воно, стояти на ногах, утримуючи рівновагу. Наче на натягненій нитці. Міцно стояти. Мов русалонька...

— Молодець, тепер спробуйте дійти до лазнички і почистити зуби. Там має бути зубна щітка вашої дружини.

Я відповів, що ніколи не чищу зуби чужими щітками, але лікар зауважив, що дружина — то не чужинка. У ванній я побачив свою мармизу в люстерку. Принаймні я можу бути достатньо впевненим, що це я, бо ж, *здається*, дзеркало відображає те, що перед ним стоїть. Бліде, змарніле обличчя, довжелезна борода й отакезні синці під очима. Та гаразд, гадки не маю, хто я такий, але, як видається, справжнісінько чудовисько. Не хотів би я зустріти себе на незалюдненій вулиці посеред ночі. Містер Гайд. Я зауважив дві речі. Одна з них, безсумнівно, паста, а інша — щітка. Треба спочатку взятися за тубик і вичавити трішки пасти. Дивовижне, доладне відчуття, треба робити так якомога частіше, але якоїсь миті треба зупи-

ЗМІСТ

Частина перша. НЕЩАСТЯ	3
1. Найлютіший місяць	5
2. Як гомін листя шовковиці	28
3. Може, колись і твій цвіт украдуть	44
4. Самотня я містом іду...	62
Частина друга. ПАПЕРОВА ПАМ'ЯТЬ	75
5. Скарб Кларабелли	77
6. Новітній словник Мелці	85
7. Вісім днів на горищі	110
8. Коли лине голос	149
9. А Піппо і не знав	166
10. Вежа Алхіміка	197
11. На пісках Капокабани	209
12. Прийдешнє світле, прийдешнє краще	237
13. Бліда панянка	250
14. Готель «Три троянди»	269
Частина третя. ОІ ΝΟΣΤΟΙ	273
15. Нарешті ти знову зі мною, друже туман	275
16. Вітер завиває, негода буяє...	295
17. Завбачливий юнак	343
18. Прекрасна ти, як сонця племінь	368